

ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ ԱՆԱՀԻՏ
(«ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ» ՀԶԳԶԻ)

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍԻ ՍՏՐԿԱՎԱՃԱՌՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒԿԱՅԻ
ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆ ՈՒ ՏՆՏԵՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ (XVI-XIX ԴԴ.)

Թուրքերը, նվաճելով Բյուզանդական կայսրությունը, ժառանգեցին կայացած ստրկավաճառության ինստիտուտը՝ մատակարարման հաստատված կենտրոններով (Մև ծովի և Բալկանների արևելյան ափ), ստրկավաճառության քաղաքային շուկաներով (Կոստանդնուպոլսում, Քեֆեում¹, Թանայում², Մև ծովի հյուսիս-արևելյան հատվածում, XVI դարում նաև Ալեքսանդրիայում և Կահիրեում), գյուղատնտեսական համակարգերով, որոնցում օգտագործվում էին ստրուկների աշխատանքը:

Նորաստեղծ օսմանյան պետությունը, որն իր հիմնադրման հենց սկզբից որդեգրել էր ագրեսիվ նվաճողական քաղաքականություն, հիմնադրման առաջին դարերում մարդկային ռեսուրսների իր պահանջը լրացնելու երկու հիմնական աղբյուր ուներ՝ ռազմագերիներ և դեվշիրմեի մեխանիզմով հավաքվածներ: XVII-XVIII դդ. կայսրության մեջ նվազում են նախորդ դարերում հաճախակի հանդիպող տեղահանումները, բռնագաղթերը և գերիների համախումբ վերաբնակեցման երևույթները: Այս պայմաններում ստրկավաճառությունը դառնում էր գերիների իրացման գրեթե միակ միջոցը:

Օսմանյան ստրկավաճառության մասին առավել ընդգրկուն տեղեկությունները, որ գիտնականները կարողացել են գտնել ու կանոնակարգել, կապված է ստրկավաճառության շուկաների՝ հատկապես Կոստանդնուպոլսի ստրկավաճառության շուկային վերաբերող սկզբնաղբյուրների հետ:

¹ Թեոդոսիա:

² Tana կամ La Tana - միջնադարում ջենովացիների կողմից հիմնադրված փոքրիկ գաղութ-բնակավայր՝ ներկայիս Ազով քաղաքից ոչ հեռու:

Սույն հոդվածում փորձ է արվում Օսմանյան կայսրություն այցելած մի շարք օտարերկրյա ճանապարհորդների, պետական պաշտոնյաների հաղորդած տվյալների հիման վրա կազմել Կոստանդնուպոլսի ստրկավաճառության շուկայի ընդհանուր բնութագիրը, և ներկայացնել նրա սոցիալ-տնտեսական կարևոր նշանակությունը:

Ստրուկները գտնվում և վաճառվում էին կայսրության ողջ տարածքում սկսած XVI դարից: Ստրուկներ կարելի էր գնել ամենուրեք: Խոշոր քաղաքներում, ինչպես նաև փոքր գաղութային քաղաքներում՝ Քաֆայից մինչև սերբական, փոքրասիական և արաբական քաղաքներ, գոյություն ունեին հատուկ շուկաներ, այսպես կոչված «esir pazarı» (գերիների շուկա) կամ «avrat pazarı» (կանանց շուկա, կանանց վաճառքն առաջնակարգ տեղ էր զբաղում)³: Այս շուկաները հիմնականում միավորված էին լինում քաղաքային մեծ շուկաների հետ՝ հաճախ ընդգրկելով մի բաժին, իսկ երբեմն էլ զբաղեցնում էին իրենց հիմնական շենքը՝ esir ham-ը, որը գտնվում էր շուկայի մոտ: Միայն Ստամբուլում և Քաֆայում կային շուկաների մեկուսացված բաժանմունքներ, որոնք գտնվում էին որոշ հեռավորության վրա քաղաքային մյուս շուկաներից⁴:

Օսմանյան պետության առաջին մայրաքաղաքներում՝ Բուրսայում և Էդիրնեում կային հատուկ «գերիների շուկաներ», որտեղ վաճառվում էին պատերազմական գործողությունների ժամանակ գերեվարվածները⁵:

Օսմանյան մայրաքաղաքը միջինարևելյան տարածաշրջանի ստրկավաճառ խոշոր կենտրոններից մեկն էր, և պատահական չէ, որ Կոստանդնուպոլսի ստրկավաճառության շուկայի մասին տվյալները ու բնութագրումները շատ ավելի են, քան կայսրության մյուս շրջաններում տեղակայվածների: Սակայն պետք է ենթադրել, որ այլ քաղաքների շուկաները պետք է նման լինեն այս մեկին: Մի շարք օտարերկրյա

³ Fisher Alan W., The Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations, Boğaziçi üniversitesi dergisi, Beşeri Bilimler - Humanities Vol. 6, 1978, p. 150.

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Kanbolat H., Kafkaz-Osmanlı ilişkileri ve köle ticareti, Tarih ve toplum, c. 14, temmuz, 1990, s. 39.

ճանապարհորդների, քաղաքական ներկայացուցիչների հաղորդումների հիման վրա կարելի է կազմել Կոստանդնուպոլսի շուկայի ընդհանուր բնութագիրը: Ալան Ֆիշերը այսպես է բնորոշում օտարերկրացիների հետաքրքրությունը Կոստանդնուպոլսի ստրուկների շուկայի նկատմամբ. «Թվում է՝ կար կոնկրետ «տուրիստական ձգողություն», եթե այսօր բոլորը գնում են տեսնելու սբ. Սոֆիայի թանգարանը և Կապույտ մզկիթը, ապա օսմանյան շրջանում դա Ստամբուլի ստրուկների շուկան էր»⁶:

Օտարերկրյա ճանապարհորդները, այցելելով Կոստանդնուպոլսի ստրկավաճառության շուկա մեծապես ազդվում էին այնտեղի անմարդկային տեսարաններից, որտեղ մարդիկ վաճառվում էին ինչպես «ձիեր և այլ կենդանիներ»⁷:

Ստամբուլի ստրուկների շուկայի մասին ամենավաղ բնութագրումը տվել է Նիկոլաս դե Նիկոլայը, որը վերաբերվում է 1526 թ.⁸: Հատկանշական է նրա այն հաղորդումը, որ ստրուկները վաճառվում էին ամբողջովին մերկ, որպեսզի գնորդը հեշտությամբ կարողանար ուսումնասիրել և նկատել «ապրանքի» թերությունները⁹: Այս տեղեկությունները հաստատում է նաև 1573 թ. Ստամբուլ այցելած Ֆիլիպ դե Ֆրենս-Քանայը, որը գրում է, որ վաճառվող ստրուկները չպետք է ծածկված լինեին որևէ հագուստով, իսկ նրանց դեմքերը չպետք է շպարված լինեին¹⁰: Սակայն նրանք տեղեկություն չեն հաղորդում ո՛չ շուկայի տեղանքի, ո՛չ էլ նրա տնտեսական գործունեության մասին:

XVII դ. սկզբներին Օսմանյան կայսրություն այցելած Միմեոն Լեհացին ակնատեսի աչքով է նկարագրում Կոստանդնուպոլսի էսիր քաղաքը. «բազում քրիստոնեայք գերիք ազգ և ազգ: Որք ծերք են և պառաւք նստել են: Իսկ զաղջուկնս և զմանուկնս, զտղայս և զաղվորերես կանայս տէլալնին առեալ ի ձեռս զնոսա՝ շուրջ աճէին և ծախէին որպէս զձի և զջորի. և զայս ժողովեալ ի տեղի ինչ կամ ի մօյտանի՝ իբրևգոչխարս ի փարախի: Իսկ զնօղքն եկեալ բանային

⁶ Fisher Alan W., նշվ. աշխ., էջ 150:

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Նույն տեղում, էջ 151:

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ Նույն տեղում:

գերեսս և զծոցս աղջկանց և զամենայն մարմինսս նոցա շոշափէին յոտաց մինչև ի գլուխ, զի մի փոս, խոց կամ այլ ինչ սայի վեր ունիցին: Եվ նոքա լուռ և անմոունչ կային, և զորս հաճէին՝ գնէին, և որոշեալ ի հօրէ, ի մորէ կամ ի քվերաց և յեղբարաց բաժանեալ առեալ տանէին ի տուն»¹¹:

Հարկ է նշել, որ ոչ բոլոր օտարերկրյա այցելուներն էին ազդվում Ստամբուլի ստրուկների շուկայի դաժան տեսարաններից: Միսս Պարդոն 1836թ. իր ճանապարհորդությունից գրի է առել. «Կոստանդնուպոլսի ստրուկների շուկայում չկա ոչինչ, ինչը ցավ կամ տհաճություն պատճառեր, չկար անտեղի դաժանություն. ստրուկները հաճախ իրենք էին ընտրում իրենց գնորդին»¹²:

Ենթադրվում է, որ Կոստանդնուպոլսում առաջին ստրկավաճառության շուկաները տեղակայված են եղել Մեծ Բեդեստանի կողքին, որը զբաղեցրել է նախկին բյուզանդական ստրուկների շուկայի տարածքը¹³: Սակայն Չարլի Ուայթը, որը XIX դարի սկզբին եղել է Կոստանդնուպոլսում ժխտում է այս ենթադրությունները, պնդելով, որ «բյուզանդական կայսրերի «արցունքների հովիտը» (ստրուկների շուկան - Ա.Թ.) գտնվում էր մի փողոց ներքև»¹⁴: Գոյություն ունեցող ստրկության շուկան հիմնադրվել է Մեհմեդ II-ի կողմից՝ Կոստանդնուպոլիսը գրավելուց մի քանի տարի հետո: Հիմնվելով ավանդությունների վրա՝ Ուայթը այսպես է նկարագրել Մեհմեդ II-ի շինությունը. «Կոստանդնուպոլիսը գրավելուց հետո առաջին տասնամյակի ընթացքում ստրուկները վաճառվում էին փողոցում: Մեհմեդ II-ը Աթ Մեյդանի ճանապարհին անցնում էր այդ վայրով, որը բոլոր կողմերից լցված էր ստրուկներով և վաճառողներով: Նրա ձին, վախենալով ստրուկների շղթաների ձայնից, ոտնատակ արեց քրիստոնյա մի ստրկուհու՝ երեխան ձեռքին: Նման դեպքերից խուսափելու համար սուլթանը հրամայեց կառուցել

¹¹ Միսսն դալիք Լեհացոյ ուղեգրութիւն, Վիեննա, 1936, էջ 18-19:

¹² (Miss) Pardoe, The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836, London, 1837, Vol. II, p. 299 – 300.

¹³ Fisher Alan W., նշվ. աշխ., էջ 150:

¹⁴ White Ch., Three Years in Constantinople; or Domestic Manners of the Turks in 1844, London, 1845, Vol. II, p. 279.

կանոնավոր շուկա»¹⁵: Շենքը սկզբնապես նախատեսված էր միայն ռազմագերիների համար:

Ավելի ուշ՝ 1609 թվականի օգոստոսին, նոր Բեդեստանի մոտակայքում Ահմեթ Առաջինի հրամանով Նուրօսմանիյե և Աթիկ Ալի փաշա մզկիթների միջև գտնվող Tavuk Pazar-ı (թռչունների շուկա), թաղամասում տեղակայվեց գերիների շուկան: Այդ տարածքում ստեղծվեց շուրջ 300 սենյակ ունեցող հյուրանոցատիպ մի շինություն, և գերիների վաճառքը տեղափոխվեց այդտեղ: Սևամորթ ստրուկները ցուցադրվում էին շինության կենտրոնում գտնվող ընդհանուր մի սրահում, իսկ սպիտակամորթերն՝ առանձին սենյակներում¹⁶:

Ստրուկների վաճառքն օրենքով թույլատրվում էր անել միայն այս վայրում, իսկ մյուս վայրերում արգելված էր¹⁷:

Էվլիա Չելեբին այսպես է նկարագրում Կոստանդնուպոլսի գերիների շուկան. «Ստամբուլում, Թավուք քաղաք թաղամասում էսիր քաղաքը անունով մի հայտնի տեղ կա, որի ներքևի ու վերևի հարկերում կան 300 խցիկներ: Երկաթյա փականքով դռան առաջ նստած կառավարիչը տասնորդ է առնում վաճառված ստրուկների և ստրկուհիների համար¹⁸»:

Ստամբուլի ստրկավաճառության շուկան մի քառանկյունի շենք էր, որը կազմում էր շուրջ 30 քառակուսի սաժեն (մեկ սաժենը՝ 2,1 մ): Առջևում կառուցված էր մի բարձրահարթակ, գետնից 4-5 ոտնաչափ բարձրության վրա, որն առջևից նմանվում էր սյունաշարքի, նրա հետևում . գտնվում էին ցանցապատ պատուհաններ: Այդ բարձրահարթակի վրա վաճառքի համար տեղավորվում էին սևամորթ ստրկուհիներ և այնպիսի ստրկուհիներ, որոնք առանձնապես գեղեցիկ չէին, իսկ առավել գեղեցիկներին պահում էին ցանկապատ պատուհանների ներսում՝ շենքի մեջ, կողմնակի աչքերից հեռու¹⁹: Շուկայի կենտրոնում գտնվում էր հասարակական հսկողի՝ վերակացու

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Kanbolat H., նշվ. աշխ., էջ 39:

¹⁷ Նույն տեղում:

¹⁸ Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին 4, Էվլիյա Չելեբի (թարգմ., առաջաբանը և ծանոթ. Ա. Ի. Սաֆրաստյանի), Ե., 1967, էջ 36:

¹⁹ Ղեյյան Վ., Ստրկատիրությունը Օսմանյան կայսրությունում XIX դ., Արևելագիտության հարցեր, պրակ 3-4, ԵՊՀ, Ե., 1987, էջ 110:

ավագի տունը (kâhya): Հետաքրքրական է, որ մինչ 1712 թ. Կոստանդնուպոլսի շուկայի քյահյայի պաշտոնը զբաղեցնում էր հայտնի օսմանյան կոմպոզիտոր, երաժիշտ և պոետ Բուհուրիզադե Իթրի Սուստաֆա Էֆենդին²⁰: Քյահյան հարթում էր բոլոր վիճելի հարցերը, որոնք կարող էին առաջանալ ստրկավաճառների և գնորդների միջև, ղեկավարում էր շուկայի աշխատանքը: Ստրուկների վաճառքը կատարվում էր ամեն օր, բացառությամբ ուրբաթ օրվա, իսկ ամենից աշխույժ առևտուրը լինում էր շաբաթ օրերին²¹: Շուկայի մուտքի մոտ սովորաբար վաճառում էին զանազան վայրի թռչուններ: Թուրքերը սովորություն ունեին ստրուկներ գնելուց առաջ գնել և ազատ արձակել որևէ թռչուն: Օսմանահպատակ քրիստոնյաներին, ինչպես նաև եվրոպացիներին, իրավական տեսակետից արգելված էր մտնել այդ շուկան և ստրուկներ գնել, սակայն դրամի օգնությամբ դա հնարավոր էր անել²²: Թեև XIX դարում քրիստոնյաները արդեն կարող էին մուտք գործել ստրուկների շուկա, սակայն ստրուկ ձեռք բերելու իրավունք ունեին միայն մուսուլմանները²³:

Սակայն հարկ է նշել, որ այս դրույթը միշտ չէ որ պահպանվել է: Այդ մասին է վկայում 1604 թ. Ստամբուլի քաղիի կողմից հրապարակված ֆերմանը, որտեղ ասվում է. «Պարզվում է, որ սուլթանական մայրաքաղաք են եկել ստրկավաճառներ, որոնք Բեդեստանում ստրուկներ են վաճառում հրեաներին ու քրիստոնյաներին, ինչպես նաև Իրանի շահի դեսպաններին: Այս վաճառականներից ոմանք կանայք են, կան նաև սիպահիների և ենիչերիների ներկայացուցիչներ: Հարկավոր է վերջ տալ այս իրողությանը և դուրս քշել այդ անարժան անձանց ստրուկների շուկայից: Արգելվում է և՛ սիպահիներին, և՛ ենիչերիներին, և այլ անօրինական վաճառականներին շուկայում ստրուկ վաճառել: Բացի այդ, արգելվում է ստրուկ վաճառել հրեաներին, քրիստոնյաներին և ղզլբաշներին: Կերհուդային հրամայվում էր քայլեր ձեռնարկել և շտկել իրավիճակը²⁴: Սակայն XVIII-XIX դդ. ընթացքում

²⁰ NIKI GAMM, Slavery among the Ottomans, <http://www.hurriyetdailynews.com/slavery-among-the-ottomans.aspx?pageID=238&nID=19450&NewsCatID=438>

²¹ Базили Константин, Очерки Константинополя, СПб., 1835, с. 49.

²² Ղլեյշան Վ., նշվ. աշխ., էջ 110:

²³ Базили Константин, նշվ. աշխ., էջ 49:

²⁴ Fisher Alan W., նշվ. աշխ., էջ 159:

(մինչև շուկայի փակումը 1849 թ.) կառավարությունը պարբերաբար հրապարակում էր նման օրենքներ, ինչը վկայում է, որ այդ երևույթը շարունակում էր գոյություն ունենալ:

Շուկա կարելի էր մտնել փայտե դռներով, որոնք բաց էին առավոտյան ժամը 8-ից մինչև կեսօր: Դրանց մոտ կանգնած էր դռնապանը՝ kapıcı-ն, որը հսկում էր դարպասները և հետևում, որպեսզի ստրուկները չփախչեն: Սակայն դա գրեթե անհնար էր, քանի որ խցերը փակվում էին կեսօրից անմիջապես հետո, բացի այդ, օրենքի համաձայն, փախստական ստրուկներին թաքցնողները պատժվում էին²⁵:

Շուկայի կենտրոնում գտնվում էր առանձին շենք, որի վերին հատվածը հանդիսանում էր ստրկավաճառների կացարան (esirci), իսկ դրա տակ acemi-ների (նոր ներմուծված ստրուկների) վանդակներն էին²⁶:

Esir pazarı-ը բաղկացած էր մի շարք խցերից: Հենց այս խցերում էլ պահվում էին վաճառվող ստրուկները: Հանի կենտրոնում նախապես եղել է մզկիթ և աղբյուր: Մզկիթի կողքին մեծ հարթակ էր՝ վաճառքի հանված ստրուկներին ցուցադրելու համար: Հան մտնում էին մի դարպասով, որը միայն առավոտյան ժամերին էր բաց: Դարպասի մոտ գտնվում էր Pazar emini (շուկայի կառավարչի) պահակակետը²⁷:

Շուկայի ճակատային մասում վաճառվում էին սև, իսկ հետնամասում՝ սպիտակ ստրուկները: Վաճառվողները գերազանցապես կանայք էին: Դեպի հյուսիս և արևմուտք տեղակայված խցերը նախատեսված էին սևամորթ և սպիտակամորթ կանանց համար, որոնք վերավաճառվում էին երկրորդ և նույնիսկ, երրորդ անգամ: Վերավաճառվելու դեպքում սև ստրուկ կնոջ գինը հաճախ աճում էր, քանի որ արդեն հմտացած էր այն տնային աշխատանքներում, որոնց համար նրան գնում էին: Դեպի արևելք գտնվող սարայը նախատեսված էր նոր բերված սևամորթ ստրկուհիների կամ էժանագին սև և սպիտակ կանանց համար: Կենտրոնական և արևելյան խցերում նոր ներմուծված տղամարդ ստրուկներն էին²⁸:

²⁵ White Ch., նշվ. աշխ., էջ 280:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 281:

²⁷ Fisher Alan W., նշվ. աշխ., էջ 155:

²⁸ White Ch., նշվ. աշխ., էջ 279-282:

Լինում էին դեպքեր, երբ հարեմի աղախինները տարվա մեջ մի քանի անգամ ստիպված էին լինել այս շուկայում: Նրանց վաճառքի էին հանում մահացած տիրոջ ժառանգները, աղքատացած կամ նրանցից հոգնած տերերը²⁹:

Ստրուկները, հատկապես կանայք, ուղարկվում էին տիրոջ մոտ լավ հագնված: Տերը պարտավոր էր վերադարձնել ամբողջ հագուստը, բացառությամբ քողի: Ըստ օսմանյան օրենքի «տերը պետք է ստանա իր գնումը լավ փաթեթավորված»³⁰:

Հաճախ ստրուկներին, հատկապես գեղեցիկ չերքեզուհիներին, գնում էին որևէ բարձրաստիճան պաշտոնյային նվիրելու համար³¹: Թուրքիայում ուս դեսպան Պյոտր Անդրեյեվիչ Տոլստոյը 1706 թ. Պետրոս I-ին Կոստանդնուպոլսի ստրուկների շուկայից գնված 10-ամյա սևամորթ մի տղա նվիրեց: Նվիրված արաբ ստրուկը Հանիբալն էր՝ Ա. Ս. Պուշկինի նախապապը³²:

XV-XVIII դդ. ստրկավաճառությունը մեծապես ազդել է կայսրության սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա՝ մտնելով նույնիսկ հարկային համակարգ: Պետությունը մեծ հարկեր էր ստանում ստրուկների վաճառքից: Ստրկավաճառության վրա սահմանված մի շարք հարկերի կողքին կարևոր տեղ էր զբաղեցնում շուկայական հարկը (bac-i pazar)³³:

Շամի էյալեթի (Դամասկոսի էյալեթ) 1562-1566 թթ. մուքաթա դեվթերից պարզ է դառնում, որ շուկայական հարկը տարեկան կազմում էր 27,670 աքչե³⁴: Ըստ նույն ժամանակաշրջանի Դամասկոսի Թահրիր դեվթերի մեկ ստրուկի համար վաճառողից գանձվում էր 30 աքչե³⁵:

1572 թ. գրված Ադանայի լիվայի կանոննամեում ասվում է, որ ստրուկ կամ ստրկուհի վաճառելու դեպքում 2 փարա է գանձվում (և՛ վաճառողից, և՛ գնողից)³⁶:

²⁹ Базили Константин, նշվ. աշխ., էջ 51-52:

³⁰ White Ch., նշվ. աշխ., էջ 283:

³¹ Базили Константин, նշվ. աշխ., էջ 84:

³² Абрамова С., Африка: четыре столетия работорговли, М., 1992, с. 59.

³³ Fisher Alan W., նշվ. աշխ., էջ 164:

³⁴ Նույն տեղում, էջ 168:

³⁵ Նույն տեղում:

³⁶ Փափազյան Ա., Թուրքական վավերագրերը Հայաստանի և հայերի մասին (16-19 դարեր), Ե., 1999, էջ 152:

Ստամբուլի ստրուկների շուկան գտնվում էր խիստ օրենքների և լուրջ հսկողության ներքո: Ինչպես նշում է Չարլի Ուայթը. «Կոստանդնուպոլիս բերված յուրաքանչյուր ստրուկի համար վճարվում էր կառավարական հարկ, ինչից հետո ստրուկները ուղարկվում էին վաճառքի»: Այս հարկը սահմանում էր 800 պիաստր յուրաքանչյուր սպիտակամորթի և 200 պիաստր յուրաքանչյուր սևամորթի համար³⁷: Բացի այդ բոլոր վաճառականները պարտավորվում էին Այա Սոֆյա մզկիթին վճարել փոքր գլխահարկ յուրաքանչյուր ստրուկի համար: Ենթադրվում է, որ այն տարածքը, որտեղ սուլթան Մեհմեդ II-ը կառուցեց ստրկավաճառության շուկան հանդիսանում էր այդ մզկիթի վակուֆը³⁸:

Ստամբուլի ստրկավաճառության շուկաների գործունեության և ստրկավաճառությունից ստացված եկամուտի մասին հետաքրքիր տեղեկություններ են հաղորդում Maliyeden Mudddevver կոչվող օսմանյան արխիվային մատյանները: Հենց այս մատյանները տեղեկություններ են պարունակում այն մասին, որ Ստամբուլի շուկաններից ստացված եկամուտի մի մասը գնում էր Այա Սոֆյա մզկիթին³⁹: 1609 թ. մատյանում գրանցված է նախորդ տարվա մզկիթի եկամուտը, որը ներառում է նաև շուկայի գործունեությունից ստացված մասը: Մզկիթի ծառայողների աշխատավարձը ևս գալիս էր այդ աղբյուրից. բոլոր 38 ծառայողների եկամուտը միասին կազմում էր 4,794 արշե⁴⁰:

XIX դարի սկզբներին Ամերիկայում և Եվրոպայում սկիզբ առավ մի շարժում, որը հայտնի է արբոլիցիոնիզմ անունով: Վերջինս ընդգրկել էր հասարակական ամենալայն խավերը և կոչված էր վերջ տալու

³⁷ White Ch., նշվ. աշխ., էջ 286:

³⁸ Վակուֆ՝ սեփականություն, որ տրվել էր սեփականատիրոջ կողմից կրոնական կամ բարեգործական կարիքների համար համայնքին, պետությանը կամ մասնավոր անձին: Վակուֆ տվողի ժառանգները կարող էին թոշակ ստանալ փոխանցված գույքի եկամուտներից: Վակուֆներն ազատվում էին հարկերից և ծառայում որպես մահմեդական հոգևորականության գոյատևման կարևոր աղբյուր:

³⁹ Fisher Alan W., նշվ. աշխ., էջ 169:

⁴⁰ Նույն տեղում:

ռասիզմին, ստրկությանն ու ստրկավաճառությանը⁴¹: Մեծ տերությունների ճնշման տակ օսմանցիները ստրկավաճառությունն արգելելու փորձերը սկսեցին 1840-ական թվականների վերջին: 1847 թվականի Աբդուլ Մեջիդի ֆերմանով փակվեցին գերիների շուկաները⁴²:

Ստամբուլի ստրկավաճառության շուկան փակվել է 1849 թ.: Իր պաշտոնական փակումից հետո Ստամբուլի շուկան կամ քանդվեց կամ այրվեց քաղաքի տարբեր մասերում բռնկված հրդեհների հետևանքով⁴³: Սակայն նույնիսկ փակումից հետո ստրուկների վաճառքը չդադարեց: Սևամորթ և չերքեզ ստրկուհիների վաճառքը շարունակվեց այլ վայրերում:

XIX դարի կեսերից սևամորթ ստրուկների վաճառքը կենտրոնացվեց Ֆաթիհի շրջակայքում, իսկ սպիտակամորթներինը՝ Բարաֆաշ թաղամասում⁴⁴:

Բացի այդ, 1860-ականների սկզբին, երբ ակտիվացավ Կովկասից եկող գաղթյալների հոսքը սևծովյան շրջաններ, օսմանյան կառավարությունը բացեց գերիների ժամանակավոր շուկաներ նաև Տրապիզոնում և Սամսունում: Այս շուկաներում գործում էր նույն կառավարման եղանակը: Այսպես, Մեքքայում սևամորթները վաճառվում էին բացեիքաց, իսկ չերքեզ կանայք՝ միայն փակ պայմաններում⁴⁵:

Ստամբուլից դուրս խոշոր ստրկավաճառության շուկաներ կային Քեֆեյում: 1538-1540 թթ. Ղրիմում Լիտովյան իշխանապետության դեսպան Մ. Լիտվինը Քեֆեյի ստրկավաճառության շուկան նկարագրում է որպես «հրեշ, որը խմում է մեր արյունը»: Նա գրում է, որ դա մի վայր էր, որտեղ իր ազգակիցներին ու կրոնակիցներին

⁴¹ Մեծ Բրիտանիայի խորհրդարանը ստրկավաճառությունը արգելող հուշագիրը ընդունեց 1807 թ., Ֆրանսիայում՝ 1848 թ., իսկ ԱՄՆ-ում ստրկատիրությունը շարունակվեց ընդհուպ մինչև 1861-1865 թթ. քաղաքացիական պատերազմը:

⁴² Փափազյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 224:

⁴³ Fisher Alan W., նշվ. աշխ., էջ 155:

⁴⁴ Kanbolat H., նշվ. աշխ., էջ 39:

⁴⁵ Նույն տեղում:

վաճառում էին որպես ստրուկներ: Նշում է, որ ստրկավաճառները տարբեր ազգությունների էին՝ թուրքեր, հրեաներ, հույներ և հայեր⁴⁶:

Ղրիմի այլ քաղաքները նույնպես ունեին իրենց ստրկավաճառության շուկաները՝ Ազով, Թաման, Կերչ, Գյոզլեվե և Անապա, որոնք նավահանգիստ էին հանդիսանում ստրուկների արտահանման համար:

Կահիրեի և Ալեքսանդրիայի շուկաները ստրուկների վաճառքի արագ աճող վաճառքի կենտրոններ էին, որտեղ կային ինչպես սև, այնպես էլ սպիտակ ստրուկներ Ռուսաստանից և Կովկասից⁴⁷: Ժողեֆ Փիթը Կահիրեի շուկայի մասին գրել է. «Եզակի վայր, որտեղ շուկան գործում է շաբաթը 2 ամգամ՝ Թուրքիայից բերված քրիստոնյա ստրուկներին վաճառելու համար, որոնց հիմնականում բերում էին թաթարները: Ստրուկների մեծ մասը կանայք և երեխաներ էին: Վաճառքի հանված ստրուկները, գերազանցապես, Ռուսաստանից էին⁴⁸»:

Այսպիսով, ինչպես երևում է ստրկավաճառության շուկաները տեղակայված էին կայսրության ողջ տարածքում, գործում էին իրենց սեփական կանոններով և ունեին կարևոր սոցիալ-տնտեսական նշանակություն՝ հանդիսանալով գանձարանը հարստացնելու աղբյուր: Պետությունը մեծ եկամուտ էր ստանում ստրուկների վաճառքից: Կառավարությունը հարկեր էր սահմանում ստրուկների վաճառքի համար, ինչպես նաև հսկում էր ստրկավաճառների գործունեությունը: Քանի որ սուլթանը ստրկությունն ու ստրկավաճառությունը արգելող օրենքները ընդունում էր մեծ տերությունների ճնշման տակ, այդ պատճառով նրա քայլերն այդ ուղղությամբ առերևույթ բնույթ էին կրում: Եվ չնայած՝ Օսմանյան կայսրությունում ստրկատիրությունը արգելվել էր XIX դարում, սակայն այն շարունակեց գոյություն ունենալ մինչև XX դարի I կեսը:

⁴⁶ Fisher Alan W., նշվ. աշխ, էջ 160:

⁴⁷ Նույն տեղում:

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 161-162:

TOVMASYAN ANAHIT
("MATENADARAN" RIAM)

THE SLAVE MARKET OF CONSTANTINOPLE AND
ITS ECONOMIC FUNCTION

Slaves were bought and sold in markets throughout the Ottoman Empire. Slaves were sold in special markets called *esir pazarı* located in the majority of the towns and cities of the state. Both large and small provincial cities, as well as Istanbul, had their *esir pazarı*-s, from Kefe in the Crimea, to Serbian, Anatolian and Arab cities. The most common form of information about the slave trade in the Ottoman Empire concerns the markets themselves, and especially the one in the capital of the Empire-Istanbul. This market was under strict regulations and severe internal scrutiny. It had its *sheikh*, *kihaya*, and *vekil*, its brokers, watchmen, and police. Probably it was a wakoof attached to the mosque of Aya Sofya and all merchants had to pay a trifling head-tax on each slave to that mosque.